

Agathon Reinholm – suomalainen taiteilija sukukansojen parissa

”Hän tiesi, että isänmaan kohtalo suorastaan riippui hänestä, kun hän vaan olisi tiennyt, miten parhaiten hyödyntää isänmaataan. Lähteäkö vanhoja kansanrunoja keräämään vai ryhtyäkö uuden Suomen valtiollista itsetajuntaa takomaan? Koetellako suomenkielisiä runosiipiään kilvan Runebergin ja Topeliuksen keralla vai syventyäkö Castrénin kanssa tieteellisesti saman kielen laajoja lajiperiä selittelemään? Kaikki nämä harrastukset kuuluivat oikeastaan yhteen, sillä olihan kaiken päämääränä ja johtotähtenä sama suomalainen isänmaa”.¹

1800-luvun loppupuolella kansallisella tieteellä ja taiteella oli sama päämäärä: Suomen kansan alkuperän selvittäminen ja sitä kautta kansallistunteen vahvistaminen. Tutkijat olivat monitoimijoita ja taide valjastettiin palvelemaan tiedettä. Taiteilija Agathon Reinholmin nimi herättää kysymyksiä, sillä nuorena poismennyt Reinholm on nykyään miltei tuntematon. Kuka hän oikeastaan oli? Millainen on hänen tuotantonsa? Miten hän joutui sukukansojen pariin? Tunnistavatko marilaiset, udmurtilaiset ja mordvalaiset Reinholmin kuvista itsensä?

Taiteilija Agathon Reinholm

Agathon Reinholm (1857–1887) oli ruotsinkielisestä kodista, jossa vallitsi suomalaisuusaate. Setä oli kansanrunouden keruun pioneeri, pastori, fil. tri H. A. Reinholm. Uskonnonopettajana, kappalaisena ja painoasiamiehenä toiminut isä, Berndt Adolf Reinholm, oli Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ja Kansanvalistusseuran jäsen.

Reinholm opiskeli Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulussa Helsingissä C. E. Sjöstrandin johdolla vuosina 1876–78, samaan aikaan kuin Helene Schjerfbeck. Kanustusta taideopintoihinsa hän oli todennäköisesti saanut Porvoon lyseossa, jossa hänen piirustuksenopettajanaan oli ollut Johan Knutson. Opiskeluajan tuotanto enteili taiteilijan tulevia keskeisiä aiheita. Luonto, metsä, yksinäinen kirkko tai maalaistalo on vangittu kuviin voimakkain ja varmoin vedoin lyijykynällä. Dramatiikkaa ja elävyyttä nuori taiteilijanalku sai kuviinsa käyttämällä niukasti valkoista peiteväriä. Varhaiset muotokuvat ovat lämminsävyisiä ja vailla esineellistä symboliikkaa.²

¹ Leino 1983, 21.

² Valtion Taidemuseon kokoelmat, A I 606:1-32. Luontoaiheet oli kuvattu kesällä Suoniemellä, Kainiaisissa ja sitten Ruovedellä. Muotokuvien kohteina olivat mm. porvoolainen kalastaja, F. Westerberg, joka oli sukua taitelijan äidin puolelta, oma Hilja-sisko ja suoniemeläinen mies.

Kuva 1. Marilaisen arjen esineitä. Lyijykynäpiirroksia. Artikkelin kuvat: Museovirasto.

Fig. 1. Everyday artefacts of the Maris. Pencil drawings. Illustrations in the article: Archives for Photographs and Prints of the National Board of Antiquities.

Piirustuskoulun jälkeen Reinholm opiskeli Tukholmassa valtion stipendiaattina vuoden ajan (1880–81). Porvoon kaupungin tilaustyönä keisari Aleksanteri II:n 25-vuotisjuhlaa varten hän teki vuonna 1880 kaksi hiilipiirrosta, jotka esittävät vertauskuvallisesti maaorjuuden lakkauttamista Venäjällä. Kartongit olivat esillä samana vuonna Suomen Taideyhdistyksen näyttelyssä. Luonnos Katuva Magdalena (1882) hankittiin Cygnaeuksen gallerian kokoelmiin vuonna 1889. Vapaan taiteilijan ura olisi edellyttänyt opiskelua ulkomailla, johon Reinholmilla todennäköisesti ei ollut varaa. Niinpä hän asetti taitonsa taidehistorian ja kansatieteen palvelukseen.

Vuonna 1870 perustetun Muinaismuistoyhdistyksen yhtenä päämääränä oli taidehistoriallisesti arvokkaan kulttuuriperinnön luettelointi. Tässä tarkoituksessa järjestettiin vuosien 1871 ja 1902 välisenä aikana taidehistoriallisia retkikuntia, joiden johtavana hahmona oli maisteri Emil Nervander. Nuori Reinholm osallistui vuosina 1885 ja 1887 kahteen retkikuntaan piirtäjänä. Hänen lyijykynäpiirroksensa ja akvarellinsa ovat ikuis-taneet esineitä ja tiloja, jollaisia ei myöhemmin valokuvien enää pystytty kuvaamaan, ja siten niiden arvo on hyvin suuri. Kun vuonna 1894 järjestettiin taidehistoriallisten retkikuntien sadosta näyttely, Emil Nervander ylisti kirjoituksessaan nimenomaan Reinholmin taidokasta kädenjälkeä:

”Heti tultuaan ylempään näyttelyhuoneeseen – Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talon juhlasaliin – pysähtyi kävijä viehättyneenä suuren kynäpiirroksen eteen, joka oli suruharsolla ja siihen sovitetuilla laakerioksilla verhotuihin kehyksiin kiinnitetty. Kirjoituksesta näki, että erinomaisen varmalla ja taiteellisella kädellä valmistettu piirustus oli 30 vuoden ikäisenä poismenneen taiteilijan Agaton Reinholmin tekemä, jota Muinaismuisto-yhdistys saa kiittää suuren suuresta kokoelmasta tutkimusalansa eri osiin kuuluvista, tavattoman uskollisesti ja taiteellisella reippaudella valmistetuista akvarelleista ja piirustuksista. Reinholmin viimeisiä piirustuksia oli juuri tämä kysymyksessä oleva suuri jäljennös Vanajan alttarikaapista. Se on valmistettu kesällä 1887, ja jo keskivaiheilla joulukuuta samana vuonna lepäsivät hänen maalliset jätteensä isänmaan povessa.”³

³ Suomen Kuvalehti 4/1894. Reinholmin ansioista Muinaismuistoyhdistyksen retkikuntien kuvaajana mm. Meinander 1903, 2; Hirn.1970, 11.

Katoavan kulttuurin tallentaja

Etnografia on deskriptiivinen tiede, joka kuvailee tutkimuskohdettaan, ihmistä kulttuurissaan. Samalla se edellyttää tutkijan havainnointia tutkimuspaikalla eli kentällä. Tutkimuskohteesta tehdyt kirjalliset ja kuvalliset tiedot kerätään arkistoihin ja vasta tämän jälkeen tutkijalla on edessään aineiston analyysi eli materiaalin tulkinta. Suomalaiseen kansatieteelliseen tutkimukseen liittyi alkuvaiheista lähtien tärkeänä komponenttina kuvallinen dokumentointi.

Vaikutteita on tullut kahdelta suunnalta.

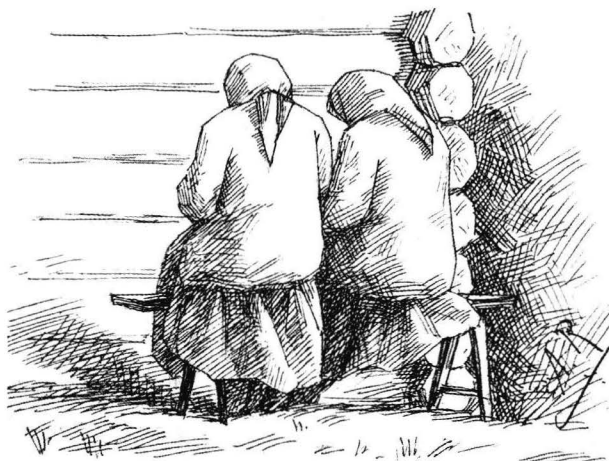
Vuodesta 1880 lähtien oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran piirissä vireillä hanke Kalevalan kuvittamiseksi. Toimikunnan ehdotuksesta lähetettiin kansatieteen tutkija A.O. Heikel ja taiteilijat Severin Falkman sekä A. Reinholm Karjalaan dokumentointimatkalle. ”Piirustajan tulisi tehdä piirustuksia kansan asunnoista ja muista rakennuksista, huone- ja työkaluista, puvuista y.m. sekä luonnon mukaan laatia kuvia, joissa nähtäisiin kansa eri arki- ja juhlatiloissa, työssä, häissä j.n.e.” - todettiin seuran pöytäkirjassa 2.6.1880. Etnografian tutkimuksessa varattiin ratkaiseva rooli kuvittajalle. Näyttää siltä, että nuori Reinholm otti tehtävän vastaan paitsi tutkijan nöyryydellä myös kansallisatteen innostamana. Karjalan retken tuloksena oli 300 kuvaa. Tieteellisen tarkan tallentamisen ohella nuori taiteilija täytti elämällä kuvattavia ihmisiä ja jopa esineitä. Kansanpukuiset tytöt, ukot ja akat eivät ole mannekiininukkeja, vaan eläviä henkilöitä, joita kuvatessa Reinholmin korvissa kajahti Kalevalan ja Kantelettaren lauluja.⁴ Osa kuvista julkaistiin A. O. Heikelin teoksessa *Kansatieteellinen sanasto kuvien kanssa. Vähäinen alkuteos muutamien Kalevalassa mainittujen esineitten selittämiseksi* (1885). Vuonna 1887 ilmestyneeseen Kalevala-painokseen otettiin myös näitä kansatieteellisiä kuvia ynnä tilattiin Reinholmilta muinaissuomalaisen miehen ja naisen kuvat.⁵

Isänmaallisuus ja kansallisuusaate sävyttivät 1880-luvulla kansatieteellisen tutkimuksen alkuvaiheita ja museotoimintaa. Kun ylioppilaskuntien kansatieteellinen museo perustettiin vuonna 1882, sen tarkoitukseksi määriteltiin ”kuvata Suomen kansan elämää eri aikoina”. Myös suomalais-ugrilaisen tutkimuksen katsottiin kuuluvan Suomen kansan velvollisuuksiin, ja siinä hengessä museon varoilla saatiin lunastaa esineitä ”Suomen Lapista ja Suomen kansatiedettä valaisevia ulkomailta.” Kansatieteelliseen tutkimukseen kuuluu empiirisen aineiston hankinta kenttätöyön avulla, ja näin tähtäsi kansatieteilijä A. O. Heikel Venäjälle kielisukukansojen pariin selvittääkseen suomalais-ugrilaisen kansojen rakennuksiin ja ornamenttiikkaan liittyviä kysymyksiä. Hankkeen suojelijana ja oppi-isänä oli arkeologi J. R. Aspelin, joka oli suunnitellut jo vuonna 1876 suomalais-ugrilaisen keskusmuseon perustamista Helsinkiin.

Kansatieteellinen kenttätö ja esinekeruu museokokoelmiin olivat ajalle ominaisia ilmiöitä, ja Uudessa Suomettaressa vuonna 1881 painettiin ohjeet kansatieteellisten aineitten kerääjille (117). Ohjeissa todettiin, että koska ei kaikkia esineitä voitu tallentaa kokoelmiin, ”on sangen tärkeää, että jokainen uusi muoto kuvataan perspektiivisesti tai rajapiirustuksella, sekä tarpeen vaatiessa on tehtävä poikki- ja pohjapiirroksia

⁴ Heikel julkaisi Reinholmin äidilleen kirjoittaman kirjeen muistelmissaan 1920, 69. Saman kirjeen julkaisi suomennettuna Tirranen 1960, 71.

⁵ *Kalevalan kolmas helppohintainen, selityksillä ja kuvilla varustettu painos*. Samoja kuvia on osittain käytetty myös satukuvituksiin. *Suomalaisia satuja*. Kuvilla varustaneet S. Falkman ja A. Reinholm. Helsinki 1882; Zschokke, Heinrich. *Kultakala: hyödyllinen ja huvittava kertomus*. A. Reinholmin ja R. Åkerblomin kuvilla varustettu. Helsinki 1888; *Suomalaisia satuja*. Kuvittaneet A. von Becker, S. Falkman ja A. Reinholm. Helsinki 1908.

Kuva 2. Pihapiirissä ompelevia marilaistytöitä. Lyijykynäpiirros
 Fig. 2. Mari girls sewing in a farmyard. Pencil drawing.

että myöskin eri kuvia eri osia ja koristuksia varten; värilliset ja väriyhdistykset kuvataan vesimaalauksella”. Heikel teki kaikkiaan neljä matkaa Yliopiston kanslerin varoilla Keski-Venäjälle marilaisten, mordvalaisten ja udmurttilaisten pariin. Vuonna 1884 Heikel oli pyytänyt A. Reinholmia piirtäjäksi Venäjän matkalleen. Kirjeessään (12.4.1884) taiteilija oli vastannut innostuneesti kutsuun: ”Olisi hyvin mielenkiintoista Sinun kanssasi matkustaa pyhällä Venäjällä, jossa kaikki on uutta ja vierasta taiteilijan näkökulmasta.”

Vieraana sukukansojen parissa

Matka oli monivaiheinen. Se alkoi toukokuussa ja päättyi lokakuussa 1884. Ensin Heikel ja Reinholm kiertelivät mordvalaiskylissä, sen jälkeen marilaisten ja udmurttilaisten parissa ja lopuksi Kazanissa ja sen ympäristössä tataarien ja tshuvassien keskuudessa.

Oliko Heikel todella etsinyt suomalaisuuden juuria mordvalais- ja marilaistyyliä? Kansallinen ornamenttiikka ja kansanpuvut olivat kaikkialla Euroopassa kiinnostuksen kohteena 1800-luvun puolivälistä lähtien. Mordvalaisten ja marilaisten pukujen sekä kirjontakoristelun tutkiminen oli osa ajankohtaista aatetta. Heikelin metodina oli vertailu, ja tieteellisen tavoitteensa hän kiteytti mm. seuraavasti: ”Olen pukujen ja kuosien julkaisua ajatellut etupäässä tieteelliseksi yritykseksi, jossa vertailemalla niitä samanlaatuisiin muotoihin selville kävisi niiden syntyperä ja kehitys tahi samalla sanoen niiden kansallinen merkitys ja oikea paikka yleisen ornamenttiikan historiassa”. Kirjontakoristelun kansallisen merkityksen suhteen Heikel oli vakuuttunut, että suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvien kansojen kirjonta on korkeatasoista ja ”ovat ne muiden kansojen kuoseja etevämpiä”. Osoituksena vakaumuksestaan Heikel toimitti 1888 kokoelman kirjontakoristeisia tekstiilejä ja niistä tehtyjä akvarelleja Kööpenhaminan pohjoismaiseen teollisuusnäyttelyyn, missä ne esiintyivät yhdessä suomalaisten kanssa.⁶

⁶ Smeds 1996, 198: ”Den finskugriska urkvinnans brokiga bastulakan”.

Heikel oli vakuuttunut suomalais-ugrilaisesta aatteesta. Hän suhtautui marilaisten ja mordvalaisten kulttuureihin kuin omaan kulttuuriinsa. Mordvalaisissa tai marilaisissa kansanpuvuissa ja kirjontakuvioissa sekä rakennuksissa oli todennäköisesti hänelle tuttuja elementtejä, ja hän oli niistä löytävinään yhteisiä piirteitä. Vaikka esineet olivat kotoisia, oli Heikel kuitenkin vieraassa ympäristössä ja kohtasi matkoillaan toisen kulttuurin ja toiseuden monet kasvot. Terjuhanit, karataimordvalaiset, ersäläiset ja mokhsalaiset, vuori- ja näyttymarilaiset sekä udmurttilaiset edustivat kaikki vierasta ja tuntematonta: Näiden kansojen kieli oli vieras, ja näin myös luontouskonto ja tapakulttuuri.

Kuvallinen taltiointi oli uskottu Agathon Reinholmille. Suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvien kansojen parissa Reinholm oli kuitenkin vieras. Venäjää ja suomalais-ugrilaisia kieliä ymmärtämättömänä hän oli koko matkan ajan ulkopuolinen katselija. Reinholm oli varsinainen havaintojen tekijä. Jos Heikel venäjän kielen taitoisena joutui hoitamaan ja järjestämään asioita sekä solmimaan yhteyksiä, sai taiteilija sen sijaan vetäytyä huoneen nurkkaan tai aitan edustalle piirtämään ja siten tulkitsemaan jälkipolvelle tunnelmia ja hetkiä.

Miten ulkopuolinen pystyi vangitsemaan kuviinsa olennaista? Pari työskenteli tiiviisti yhteistyössä. A. O. Heikelin muistiinpanoista käy ilmi kenttätötekniikka. Tutkija ja taiteilija saapuivat vieraalle paikkakunnalle, jossa ensin paikallinen poliisi tarkasti heidän passinsa. Tämän jälkeen Heikel hakeutui paikallisen sivistyneistön seuraan, jota edusti joko pappi tai opettaja. Tutkija selviytyi kuin selviytyikin venäjän kielen taidollaan paikallisen avustajan avulla haastatteluistaan ja esinehankinnoistaan. Hän puolestaan antoi ohjeet kuvauskohteista taiteilijalle, joka oli ikään kuin mykkä ja kuuro todistaja ja toimija. Sen ajan marilainen ja mordvalainen todellisuus avautuu silmiemme eteen Heikelin suodattimen läpi, mutta Reinholmin silmin nähtynä.

Taiteilijaan kohdistui useita vaatimuksia. Koska kuvattaville tilanne oli outo, oli taiteilijan tehtävä työnsä mahdollisimman nopeasti, silti pyrkien koko ajan uskollisuuteen aina yksityiskohtia myöten. Matkalla Reinholm on tehnyt kaikkiaan 306 kuvaa, joiden joukossa on tussipiirroksia, laveerauksia ja akvarelleja. Kuvissa esittäytyy Volgan mutkan monikansallisen alueen kansojen kirjo: mordvalaisia (44 kuvaa), marilaisia (202), udmurttilaisia (19), tataareja (20) ja tshuvasseja (3).⁷

Taiteilija kuvaajana

Kuvasarja on kaunis ja verrattavissa kuvakertomukseen. Visuaalisen antropologian tutkimuskohteena ovat kuvat. Kuvat ovat aivan samalla lailla kuin esineet historian lähteitä, ja tämä kuvasarja esittelee marilaisten, mordvalaisten ja udmurttilaisten arkielämää parhaimmillaan. Lähdekriittiseen lähestymistapaan tarkastellaan kuvaustilanteita Heikelin muistiinpanojen valossa.

Esinekohtaisissa kuvissa Reinholmin ote on selvä: hän ikuisti kyseiset esineet, korin, kaukalon, reen y.m.s. Samaan aikaan tutkija tai paikallinen avustaja kirjoitti muistiin esineisiin liittyvät kontekstitiedot ja usein myös alkuperäiskieliset nimitykset. Tutkimuksen kannalta kuva ja kuvatiedot muodostavat kokonaisuuden. Lähdekriittisesti ei esinekuviissa voi kyseenalaistaa aitoutta. Todennäköisesti Reinholm piirsi aamusta

⁷ Museoviraston kuva-arkisto, SUK 21. Osa piirroksista ja akvarelleista oli esillä Suomen kansallismuseon suomalais-ugrilaisessa näyttelyssä 1923-1950.

Kuva 3. A. O. Heikel ja A. Reinholm katoksen suojassa, jossa taiteilija oli piirtänyt marien uhrimenot. Laveeraus.

Fig. 3. A. O. Heikel and A. Reinholm under an awning where Reinholm drew Mari offering ceremonies. Wash.

iltaan paikkakuntalaisten ihmetellessä. Kuvauskohteina olleet esineet olivat sinä aikana ahkerassa käytössä eikä hänen ole tarvinnut turvautua tulkin apuun.

Eettiseltä kannalta ongelmallisena voitaisiin pitää pukujen ja tapakulttuurin kuvaustilanteita. Heikel merkitsi muistiin matkan vaiheet, joita osittain julkaistiin Uuden Suomettaren palstoilla (1884). Matkakumppanistaan hän kirjoitti niukasti, kuitenkin kuvaustilanteita vilahtelee siellä täällä. Kesäkuussa 1884 Heikel ja Reinholm saapuivat Pertnurun vuorimarilaiseen kylään. Esittäytymiskierroksen jälkeen kylänvanhimmat tiedustelivat tulijoiden toivomuksia. Heikel pyysi toimittamaan paikalle arki- ja juhlapukuisia marilaisia kuvausta varten.

” – aikaisin aamulla oli käskyn mukaan tullut kuntahallituksen tupaan kymmenkunta naisia ja miehiä, puettuina puhtaisiin valkoisiin kansallispuhuihinsa. Näistä valikoitsimme muutamia kuvattaviksi, muut saivat mennä. Jääneitten joukossa oli myös kaksi nuorta tyttöä, jotka eivät osanneet sanaakaan venäjän kieltä, vaikka kaikki miehet täälläkin sitä puhuivat. Kun nämä tytöt asetettiin verannalle kuvattaviksi, he oikein vapisivat, niin pelossa kun olivat. Sitemmin kuulin kerrottavan, että kylässä luultiin, että nuo tytöt muka vietäisiin Pietariin tahi muualle jonkun korkean herran haaremiin, niin kuin ennen muinoin.”⁸

⁸ Kuvat SUK 21:81-96.

Kuva 4. Marilaismiehiä uhriateriaa nauttimassa. Laveeraus.

Fig. 4. Mari men at an offering meal. Wash.

Kuvauspaikka oli keinotekoinen. Kuvattavat henkilöt olivat heille vieraassa ympäristössä ja vieraassa tilanteessa. Kuvauskohteena oleminen ei ole ollut luontevaa, eihän ole kyläkuvaajia vielä ollut liikkeellä siihen aikaan näissä kylissä. Paikalle kutsutuista henkilöistä oli tehty valinta. Vaikea on nyt arvioida, millä perusteella se oli tehty. Kuvien henkilöt ovat kauniita, ilmeikkäitä ja sopusuhtaisia. Voidaan ainoastaan olettaa, että henkilövalinnassa taiteilijan mielipiteellä oli ratkaiseva merkitys. Naiset ja miehet olivat omissa puvuissaan eikä Heikel ole ketään pyytänyt pukeutumaan vanhoillisiin asuihin. Kuvateksteissä mainitaan erikseen, että kyseessä oleva puku edusti sen aikaista muotia, vaikka aikaisemmin pukeuduttiin toisin.⁹ Näin ollen pukukuvat ovat ajalle luonteenomaisia. Mukailua oli vain sen verran, että morsiuspukuista morsianta ei ole kuvattu omissa häissään häämenojen kestäessä, vaan varta vasten puettuna omaan morsiuspukuunsa. Tutkijan ohjeet kuvastuvat piirroksista. Kustakin kansanpukukokoinaisuudesta Reinholm oli piirtänyt seuraavanlaisen kuvasarjan:

⁹ Esim. "meshtsheranaisen puvusta: "Ennen tehtiin neulouksia myös olkapäille, mutta tälle muodille nauravat nykyiset kaunottaret." Vuorimarilaisesta naisen puvusta: "Nykyään on melkein ainoastaan nashmak (otsanauha) käytännössä, öshpy (rahaseppele) on vanhanaikuinen. Samoin ei ollut komdashtikaan (vyönriipus) enää käytännössä ainakaan Pörtnuryn seuduilla, jossa niitä sentähden polkuhintaan sai ostaa. Senähden ei ole kelläkään kuvatuista naisista komdashtia (vyönriipusta)."

- kansanpukuinen malli edestä ja takaa (akvarelli)
- vaatekappaleet erikseen (akvarelli)
- vaatekappaleissa esiintyvät koristeet yksityiskohtaisesti kuvattuna (akvarelli)
- vaatekappaleiden luonnokset (lyijykynä)

Vanhanaikaisia ja käytöstä poistettuja pukukappaleita ja esineitä Reinholm dokumentoi erikseen kuvin, ja Heikel puolestaan pyrki niitä hankkimaan esinekeräilyyn.

Marilaisella kielialueella piirtäminen sujui parhaiten St. Torjalin kylässä. Parivaljakko asui siellä nuoren marilaisen kauppiaan kotona, ja oivallisena mallina oli mm. nuoren isännän vaimo.¹⁰ Vaikka ”saalis” oli hyvä, Heikel pani merkille, että ”tytön kuva puuttui vielä ja siinä vasta vastus tuli meille vastaan, kun eivät naiset, varsinkaan nuoret, osanneet yhtään venäjää, en saattanut suoraan niitten kanssa puhua. Hyvin ujoja näyttivät muutenkin olevan. Siinä tuli pappi ja poliisi avuksemme pyytämään, rukoilemaan ja käskemään. Eräässä talossa, johon pappi vei meitä, koska siellä oli pulska ja varakas tyttö, josta olisi saatu oiva kuva, taipui tyttö jo pukeutumaan pyhäkoristuksiinsa, mutta samassa tuli hänen isänsä, mustaverinen ja roteva mies, kotiin ja kielsi kiven kovaan tyttärensä sitä tekemästä, koska siten muka joutuisi toisten pilkattavaksi.”

Kuvaustilanteet olivat kieltä taitamattomalle taiteilijalle kuin mykkäfilmin esityksiä. Käsikirjoituksesta vastasi Heikel, ohjaajana toimi paikallinen avustaja ja näyttelijöinä oli kylän väki. Reinholmille oli uskottu tapahtuman tallentajan eli kuvaajan rooli. Sanoja eikä eleitä ole ollut säästetty, venäjän ja marin kielen sekamelskaan oli varmasti lisäksi sekoittunut nuorten tyttöjen itkua. Kuvissa naisilla onkin kaiho ilme, tytöillä silmät maahan luotuina ja ainoastaan emäntä katsoo suoraan silmiin jopa ylpeänä. Reinholm oli taiteilija, mutta myös sivustakatsoja ja todistaja, joka oli nähnyt myös pukujen käyttäjiä ja oli tulkinut heidän tunteitaan.

Marilaisalueella Reinholm on varsinaisten pukukuvien ohella todennäköisesti piirtänyt oma-aloitteisesti tilannekuvia. Kyseessä oli aito hetki: paikka, ihminen ja esine olivat omassa ympäristössään. Herää kysymys, missä taiteilija oli kuvaushetkellä? Kenties Reinholm istui aitan rappusilla tai pihalla talon väkeä häiritsemättä. Lastaan keinuttava äiti ja nuori emäntä ovat St. Torjalin niittymarilaisesta kylästä, ompeleva nuorikko, pellavansiemeniä survova tyttö, painavaa laukkaa kantava nuorikko ja kanalta soittava Anna Arhipovna taas vuorimarilaiselta alueelta.¹¹

Marilaiset maisemat, jokien halkomat törmät, lehdot ja metsät olivat Reinholmien suosimia kuvauskohteita. Uhrimetsien suhteen Heikel noudatti varovaisuutta. Vuorimarilaisten alueella uhrimetsistä oli jäljellä ainoastaan muistitietoa, mutta niittymarien mailla luontouskontoa harjoitettiin yleisesti. Heikelillä oli tapana pyytää lupaa paikalliselta papilta piirtämiseen, ja joka kerta se myönnettiin. Marilaiset miehet olivat seuranneet, miten Reinholm oli piirtänyt uhripuita ja uhrimetsän pyhintä keskusta. Malmyzhin alueella marilaisentyisen tutkija S. K. Kuznetsovin avulla Heikelillä ja Reinholmilla oli tilaisuus osallistua uhrilaisuuteen. Kuznetsov selosti tapahtuman kulkua Heikelille, ja Reinholm piirsi siitä kuvasarjan.¹²

¹⁰ SUK 21:110-119.

¹¹ SUK 21:163, SUK 21:111, SUK 21:165, 167, SUK 21:207.

¹² Julkaistu Suomen Kuvalehti 2/1894. Aksel Heikell (sic!). *Eräs tjeremissiläinen uhri*. Kuvasarja oli esillä taiteilijan eläessä Tampereella järjestetyssä näyttelyssä 5.-21.12.1887. Tampereen Sanomat 14.12.1887.

Kuva 5. Marilaistytö muotipuvussa huivi päässään. Akvarelli

Fig. 5. A Mari girl in fashionable costume wearing a scarf. Watercolour.

Ulkopuolisten ja paikallisten kohtaaminen: oudot tulijat

Marilaiset kylät ovat aina sijainneet ja sijaitsevat osittain yhä syrjässä ja reuna-alueilla. Kylissä puhuttiin marin kieltä, ja vain harvat osasivat venäjää. Paikallisen yhteisön kannalta taiteilijan ja tutkijan ilmestyminen merkitsi kriisitilannetta. Heikel ja Reinholm olivat outoja kyläläisten silmissä. Jos tutkija ja taiteilija olivat liikkeellä suomalaisuusaatteen hengessä, ei vastakaikua paikkakuntalaisilta ole välttämättä saatu. Tulijoita kohdeltiin milloin tsaarin virkamiehinä, milloin karkureina, milloin ihmisinä saatana hahmossa ja jopa jumalinakin. Erikoiskohtelu saattoi osittain johtua taiteilijan piirustustaidosta, joka näytti paikkakuntalaisilta jopa yliluonnolliselta.

Vieraiden muisto on toisinaan saattanut säilyä jopa nykypäiviin asti. Itämarilaisessa Tshorain kylässä tiedettiin vielä 1987 kertoa, että 86-vuotiaan kertojan vanhempien aikaan siellä oli vieraillut kaksi vierasta miestä. Toinen heistä oli ostanut isoäidin päähineitä ja toinen oli piirtänyt kuvia. Vieraita kylissä ei ole liikkunut paljontaan, siksi muistitieto on säilynyt perheessä ja kylä-yhteisössä. Vaikka kylissä vieraita oudoksuttiin, ei heitä ole kohdeltu kuitenkaan vihamielisesti. Heikel pohtikin muistiinpanoissaan, oliko työrauhan synynä pelko vai kunnioitus. Oliko marilaisten torjuva asenne vaikuttanut tutkijan ja taiteilijan työhön? Ei paljontaan. Vaikeuksia todettiin, mutta niistä yritettiin päästä yli ylevän päämäärän saavuttamiseksi.

Kuva 6. Niittymarilainen emäntä suostui olemaan mallina. Akvarelli.

Fig. 6. A Meadow Mari wife posing. Watercolour.

Reinholm ei ole pystynyt kielitaidottomana lähestymään mallejaan. Heikel ei ole halunnutkaan rakentaa siltaa taiteilijan ja haastateltavien välille. Kohdattu kulttuuri oli hänelle itselleenkin vieras, ja paikkakuntalaiset - älymystöä lukuun ottamatta – Heikel luokitteli yhtenäiseksi massaksi ilman sosiaalisia eroja. Kansanpukuiset mallit olivat nimetöntä joukkoa, ja nimeltä hän mainitsi ainoastaan yhden naisen, vuorimarilaista kannelta soittavan Anna Arhipovnan. Tutkija ja taiteilija olivat outoja ilmestyksiä tuon ajan marilaisissa ja mordvalaisissa kylissä. Asetelma kylissä muodostui kolmesta osapuolesta. Vastassa oli kaksi osapuolta. Heikelin ja Reinholmmin muodostama ryhmä edusti paikkakuntalaisten kannalta vierasta. He olivat ulkonaiselta olemukseltaan ja kieleltään erilaisia ja heidän toimensa ja päämääränsä jotakin käsittämätöntä. Sukukansat, suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvien kansojen edustajat, puolestaan olivat vieraita Heikelille ja Reinholmille. Hallinnollisen elimen edustaja toimi välittäjänä kahden ryhmän välillä ottamatta kantaa ja vailla halua lähestyttää kahta osapuolta toisiinsa. Ei Heikel eikä varmaan Reinholmkaan ole halunnut päästä kuorestaan ja lähestyä sukukansoja muutoin kuin aatteellisesti. Suomalais-ugrilaisuuden arvostus ulottui esineisiin mutta ei ihmisiin eikä heidän edustamiinsa kulttuureihin. Heikel ja hänen kuvaajanaan myös Reinholm tyytyivät näkemäänsä. Tutkimuskohteina olevat rakennukset ja puvut olivat silmin helposti havaittavissa. Heikel oli todennäköisesti olettanut, että kyseessä on yhteinen suomalais-ugrilainen kulttuuriperintö ja kyseli siten nimitysten perään, jotka olivat erilaisia. Häntä kiinnostivat lisäksi ilmiöiden käyttöyhteys ja ikä. Sen sijaan

niiden syvätarkastelu jäi tutkimuksen ulkopuolelle. Matkan eri vaiheissa hän useaan otteeseen ihmetellen totesi, että naiset kulkivat raskaat rahakorut yllään jopa arkitilanteissa ja työssä. Kysymystä, miksi näin tehtiin, hän ei asettanut kertaakaan.

Arjen dokumentti

Suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvat volgansuomalaiset kansat asuvat ja ovat aina asuneet vähemmistöinä Venäjällä. 1880-luvulla eivät marilaiset, mordvalaiset eivätkä udmurttilaisetkaan ole vielä itse havahtuneet tutkimaan tai tallentamaan omaa kulttuuriaan. Reinholmin kuvasarja on tässä mielessä ainutlaatuinen dokumentti. Miten oli kyläkuvaajien laita? Mainittakoon heistä venäläinen valokuvaaja Konstantin Trifonovitch Safonov, joka teki 1878 valokuvasarjan Volgan mutkan kansallisuuksista aiheinaan ihmistyytit, uskonto, häät ja kansanpuvut. Ero Reinholmin piirrosten ja Safonovin valokuvien välillä on ratkaisevan suuri. Safonovin puku- ja henkilökuvat ovat poikkeuksetta ateljeekuvia, muut aiheet lavastettuja.¹³

Marien, mordvalaisten ja udmurttien parissa omakohtaiset etnografiset kenttätyöt aloitettiin 1930-luvulla, jolloin Marin, Mordvan ja Udmurtian tasavaltoihin perustettiin tieteelliset tutkimuslaitokset. Reinholmin kuviin on tallennettu kappale marilaisten, mordvalaisten ja udmurttilaisten historiaa, joka on mennyttä ja heidän osaltaan dokumentoimatonta. Armanihan terjuhanikylän nuorikko rahakruunu päässään on esimerkki esineistöstä, joka on säilynyt ainoastaan Reinholmin kuvaamana.¹⁴ Mordvalaisten ja nimenomaan mordvalaisten eri etnisten ryhmien tutkimuksen kannalta Reinholmin akvarellit ovat paitsi menneen ajan tunnuksia myös välttämätön linkki tutkimuksen kannalta.

Reinholmin kuvat kertovat lisäksi jatkumosta. Äes, aura, erilaiset korit, kehräpuu, kaukalo, niiniastiat, kousat ja kontit ovat esineitä, jotka olivat tuolloin jatkuvassa käytössä ja jollaisia löytyy yhä ainakin marilaisten aittojen kätköistä. Koska museo-kokoelmissa ei ole tältä ajalta vastaavia esineitä, Reinholmin kuvilla on todistusvoima ajoituksen kannalta. Marilaisten muistitiedon mukaan niiniastia saattaa olla yli satavuotias, ja Reinholmin kuvista saa siihen tarvittavan varmuuden: vastaava astia oli ollut käytössä todella vuonna 1884.

Mistä muusta kuvasarja kertoo? Vuorimarilaisalueella jo silloin hakatut uhrimetsät kertovat muutoksista, jotka tapahtuivat marilaiskylissä sata vuotta sitten. Innovaatiot näkyvät kuvissa uutuuksina, joista Heikel käytti ilmaisua ”uutta muotia”. Näin vuorimarilaistyttö on kuvattu ostohuivi päässään silloisen viimeisen muodin mukaan.

Kuvat kansallisen identiteetin kannalta

Agathon Reinholmin kuvat ovat hyvässä tallessa Museoviraston kuva-arkistossa ja samalla saavuttamattomissa. Arkiston tehtävänä on tallentaa menneen ajan ja lähimenneisyyden dokumentteja tuleville sukupolville. Museon tehtävänä on esitellä tallenteet viitekehysissä siten, että ne herättäisivät katsojissa ajatuksia ja osoittaisivat kuville paikkaa yleisessä kulttuurihistoriassa. Kulttuurien museon näyttelyn *Volgan mutka*.

¹³ SUK 621:76-147; SUK 871:1-54. Kuvat on hankittu osittain A. O. Heikelin toimesta Suomalais-Ugri-laisen Seuran arkistoon ja deponoitu sittemmin Museoviraston kuva-arkistoon.

¹⁴ SUK 21:55-62.

Kielisukulaisten elämää ennen ja nyt (2000–2001) yhtenä tarkoituksena oli raottaa ovi ja näyttää marilainen elämänmuoto Reinholmin kuvasarjan kautta. Näyttelyssä esiteltiin Tshorain marilaiskylää, joka sijaitsee Belajajoen sivujoen varrella Bashkortostanissa marilaisella kielialueella. Kylässä vierailivat Heikel ja Reinholm kesällä 1884, professori Heikki Paasonen kevättalvella 1900 ja Uno Harva (Holmberg) vuonna 1913. A. O. Heikelin avustajana toiminut marilaissyntyinen kansakoulun opettaja Timofej Jevsevjev teki tutkimuksiaan kylässä kesällä 1927. Jevsevjev otti U. T. Sireliuksen ohjeiden mukaan kylässä myös mustavalkoisia valokuvia. Syksyllä 1987 minulla oli tilaisuus ensimmäisen kerran kulkea Heikelin jalanjäljillä ja sittemmin olen jatkanut tutkimuksiani usean kesän aikana vuosien 1991–2004 välisenä aikana.

Marilainen ja mordvalainen kulttuuri ovat osa eurooppalaista kulttuuria. Reinholmin taiteen alkuperäisenä tarkoituksena oli palvella ”suomalais-ugrilaisen etnografian” kuvituksena. Nyt katsottuna kuvasarja kertoo marilaisesta kulttuurista, sen muutoksista ja jatkumosta. Reinholmin Karjalan retkellä piirroksin tallentama elämänmeno on ollut mennyttä jo pitkään. Marien, mordvalaisten ja udmurttilaisten elämänmeno on kaukana teollisuuskeskuksista ja kaupungeista säilyttänyt talonpoikaiskulttuurin rippeitä paikoitellen nykypäiviin asti. Reinholmin kuvissa vilahdaa esineitä, jollaisia sain omin silmin nähdä vastikään 1990-luvulla marilaiskyläiden aitoissa ja jopa käytössä mm. tupakamarissa. Kuitenkin sata vuotta on pitkä aika. Venäjällä on tapahtunut poliittisesti, taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti ratkaisevia muutoksia, silti perinteisistä arvoista ja jopa aineellisesta ja tapakulttuurista on säilynyt piirteitä nykypäiviin asti. Fernand Braudel vakuuttaa, että hitaiden suhdanteiden aikana kulttuuri on säilynyt samanlaisena. Marilaiset kylät ja yhteisöt ovat olleet muutosten kourissa, jotka vaikuttivat ulkopuolelta venäläisen valtaväestön kautta. Luontoa kunnioittava elämänmuoto on silti säilyttänyt perinteisiä arvoja. Niinastioiden ja -virsujen teko, kirjontakoristeisten vaatteiden käyttö ja perinteisen rakennuskulttuurin säilyminen ovat osoitus jatkumosta ja samalla selviytymismallista vaikeissa poliittisissa, yhteiskunnallisissa ja taloudellisissa oloissa. Näyttää siltä, että muutokset koskivat elinkeinoelämän rakenteita ja sosiaalisia suhteita eivätkä ole hävittäneet perinteistä mentaliteettia ja maailmakatsomusta.

Kielen ja luontouskonnon ohella tapakulttuuri ja aineellinen kulttuuri ovat kansallisen identiteetin rakennuskiviä. Kansallisen kulttuurin symbolit kuvastuvat Reinholmin kuvasarjasta. Kansallisista tunnusmerkeistä puvut ovat tunnetusti näkyvimpiä. Puvuista on helppo muistaa omia isovanhempia. Heikelin ja Reinholmin aikaan marilaisisäntä oli kieltänyt tyttärtään poseeraamasta mallina taiteilijalle pilkan pelossa. Neuvostovalan aikana venäläisen valtakulttuurin puristuksessa marilainen kansanpuku oli jälleen pilkan kohteena. Nykyään kansanpuku, ja samalla kansalliset arvot ovat uudestaan arvossa osana kansallista itsetuntoa ja tunnusmerkkejä.

1880-luvulla tapahtunut suomalaisen taiteilijan ja tutkijan vierailu ei ole vaikuttanut marilaisten tai mordvalaisten kansalliseen identiteettiin kuin välillisesti. Mordvalainen Makar Jevsevjev ja marilainen Timofej Jevsevjev olivat Heikelin avustajia kentällä. Heikelin vaikutuksesta molemmista tuli oman kansallisen kulttuurinsa vaalijoita.

Reinholmin taide on ollut tähän asti miltei täysin tuntematonta marilaisten, mordvalaisten ja udmurttilaisten parissa.¹⁵ Taiteilijan tuotanto on marilaisille ja mordvalaisille löytö ja osoitus heidän sadan vuoden takaisesta historiastaan. Reinholm onnistui tehtävässään yhdessä Heikelin kanssa. Kuvasarja esittelee sadan vuoden takaista elämäntapaa ja se vahvistaa mordvalaisten ja marilaisten identiteettiä. Kuvat kertovat marilaisten ja mordvalaisten arkielämän historiasta ainutlaatuisina dokumentteina.

A. O. Heikelin ja Agathon Reinholmin tutkimuskohteet Venäjällä

Mordvalaiset kylät

Armaniha, Nizhni-Novgorodin kuvernementti, nyt Nizhni-Novgorodin alue – kielettään venäläistyneet terjuhanit, SUK 21:55-62

Menshitovo, Kazanin kuvernementti, nyt Tatarstan – kielettään tataarilaistuneet mordvalaiset, SUK 21:63-69

Binoradka, Samaran kuvernementti, nyt Kuibyshevin alue – ersämordvalaiset, SUK 21:70-71

Marilaiset (tsheremissiläiset) kylät

Pertnury, Kazanin kuvernementti, nyt Marin tasavalta – vuorimarilaiset, SUK 21:81-96, 139-150, 165-182, 184, 188-206, 222-227

Vilovatovo, Kazanin kuvernementti, nyt Marin tasavalta – vuorimarilaiset, SUK 21:207

Modara, Vjatkan kuvernementti, nyt Kirovin alue – niittymarilaiset, SUK 183, 208

Kutshka, Vjatkan kuvernementti, nyt Kirovin alue – niittymarilaiset, SUK 21:97-106, 151-155

St. Tor’jal, Vjatkan kuvernementti, nyt Marin tasavalta – niittymarilaiset, SUK 21:107-119, 156-159, 163, 164, 186-187, 215, 218-220

Uhripaikkoja Urzhumin alueella, Vjatkan kuvernementti, nyt Kirovin alue – niittymarilaiset, SUK 21:238-243

Kitshak, Vjatkan kuvernementti, nyt Kirovin alue – niittymarilaiset, SUK 120-121, 209-214, 244-269

Kil’bahtina, Ufan kuvernementti, nyt Bashkortostan – itämarilaiset, SUK 21:122-125, 162, 221, 236-237, 270-282

Tshoraj, Ufan kuvernementti, nyt Bashkortostan – itämarilaiset, SUK 21:126-128, 160-161, 216-217

Udmurttilaiset (votjakkilaiset) kylät

B. Katshak, Ufan kuvernementti, nyt Bashkortostan – SUK 21:283-284, 314-316

Tsyppja, Vjatkan kuvernementti, nyt Tatarstan – SUK 21:303-313

Tshuvassit

Kazanin kuvernementti – SUK 21:285-287

Tataarit

Paranga, Vjatkan kuvernementti, nyt Marin tasavalta – SUK 21:323-331

Birskin alue, Ufan kuvernementti, nyt Bashkortostan – SUK 21:332-338

Volgan Bolgaria

Bolgary, Kazanin kuvernementti, nyt Tatarstan – SUK 21:339-356

AIHEESTA ENEMMÄN

Museoviraston kuva-arkisto

Agathon Reinholmin piirros- ja akvarellikokoelma Venäjältä. SUK 21

Agathon Reinholmin piirroksia ja akvarelleja taidehistorialliset retkikunnilta.

Museoviraston kansatieteen käsikirjoitusarkisto
A. O. Heikelin kirjeenvaihto.

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto
Kirjeet ja verifikaatit 1884-1889.

Valtion Taidemuseo
Agathon Reinholmin tuotanto A 1 606. Taiteilijan äidin lahjoitus 1896.

Kirjallisuus

- Heikel, A. O., Kansatieteellisten tutkimusmatkojeni alkuaajoista. Agathon Reinholm in memoriam. *Juhlajulkaisu Ylioppilastalon 50-vuotisjuhlaan*. Helsinki 1920.
- (Heikel, A. O.) *Museomiehen päiväkirjasta. A. O. Heikelin lehtikirjoituksia*. Toim. Ildikó Lehtinen. Museovirasto 1989.
- Hirn, Marta, *Kuvia katoavasta Suomesta. Det Finland som försvinner. Pictures of Vanishing Finland. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisten retkikuntien piirroksia ja akvarelleja vuosilta 1871–1902*. Helsinki 1970.
- Lehtinen, Ildikó, Field expeditions as a source of Finno-Ugrian ethnology. *Studia Fennica Ethnologica 1. Pioneers. The History of Finnish Ethnology*. 1992.
- Leino, Eino, *Suomalaisia kirjailijoita. Pikakuvia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 385. Helsinki 1983.
- Meinander, K. K., Finska Fornminnesföreningens konsthistoriska expeditioner. *Suomen Museo – Finskt Museum*. 1/1903.
- Smeds, Kerstin, *Helsingfors – Paris. Finlands utveckling till nation på världsutställningarna 1851–1900*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 598. 1996
- Sääskilähti, Nina, Kansan kulttuurista arkipäivän merkityksiin. *Kulttuurin muuttuvat kasvot*. Johdatusta etnologiatieteesiin. Tietolipas 155. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1999.
- Tirranen, Hertta, Agathon Reinholm. *Kalevalaseuran vuosikirja 1960/40*. *Uusi Suometar* 1881: 117. Ohjeeksi kansatieteellisten aineitten kerääjille.

SUMMARY

Agathon Reinholm – a Finnish artist among the Finno-Ugrian peoples

In the 1880s, the Maris, Mordvins or even the Udmurts had not yet come awakened to the studying or recording their own culture. The Finnish ethnographer Axel Olai Heikel undertook several ethnographic expeditions among the linguistic relatives of the Finns living around the Bend of the Volga. In 1886, he was accompanied by the artist Agathon Reinholm (1857–1887), whose task it was to record the material culture of the Maris, Mordvins and Udmurts. The works of Reinholm have been a veritable discovery for the Maris, Mordvins and Udmurts and a demonstration of their history a hundred years ago. Reinholm and Heikel succeeded in their task. The watercolours, washes and pencil drawings are unique documents of the everyday life of the Maris and Mordvins of over a century ago. The material is the keeping of the Ethnographic Prints and Photographs Archives of the National Board of Antiquities